

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ ПОЗАБАЛАНСОВИХ РАХУНКІВ

© Білинська Н.Є., 2012

Розглянуто сутність принципів бухгалтерського обліку та їх використання у вітчизняній та міжнародній практиці; визначено значення принципів для формування якісної облікової інформації; розкрито особливості застосування принципів бухгалтерського обліку для відображення фактів господарського життя на позабалансових рахунках.

Ключові слова: принципи бухгалтерського обліку, позабалансові рахунки, позабалансовий облік.

N.Ye. Bilynska

Lviv Polytechnic National University

PECULIARITIES OF APPLICATION OF ACCOUNTING BASIC PRINCIPLES IN THE OFF-BALANCE SHEET ACCOUNTS SYSTEM

The article considers essential accounting principles and their application in the national and international accounting practice. The article also defines the value of these principles for creating high-quality accounting information as well as reveals the peculiarities of application of accounting principles in order to reflect the facts of economic activities in the off-balance sheet accounts.

Key words: accounting principles, off-balance sheet accounts, off-balance accounting.

Постановка проблеми. Використання принципів бухгалтерського обліку, визначених Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», є обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання і формує єдину систему обліку, яка повинна забезпечити адекватність даних та їх порівнюваність, сприяти максимізації рівня їх інформативності, що дасть можливість приймати рішення, які забезпечать бажаний результат. Рахунки бухгалтерського обліку поділяють на балансові та позабалансові. На позабалансових рахунках відображаються факти господарського життя, які є результатом проведених у минулому або очікуваних у майбутньому змін майнового стану підприємства і які не відповідають усім критеріям визнання активів, пасивів, доходів та витрат. Інформація позабалансового обліку доповнює дані балансових рахунків і є не менш важливою у процесі прийняття управлінських рішень. Специфіка даних, що формується на позабалансових рахунках, зумовлює певні особливості застосування принципів бухгалтерського обліку для їх відображення. Дослідження і виокремлення цих особливостей сприятиме глибшому розумінню сутності позабалансового обліку та потенційних можливостей відображення на позабалансових рахунках інформації, яка є необхідною і корисною для користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи обліку і фінансової звітності та їх застосування в міжнародній і вітчизняній обліковій практиці досліджено у працях Ф. Бутинця, С. Голова, Н. Горицької, В.Костюченко, Н. Малюги, В. Пархоменка, В. Сопка, Н. Ткаченко та інших вчених. На формування принципів обліку суттєво вплинули праці В.Е. Патона, Сандерса, Хатфілда і Мора, Гілмана, А.Ч. Літлттона і П. Греді [1, с. 576]. Основну увагу науковці приділяють дослідженню сутності принципів і умов їх застосування для формування достовірних показників фінансової звітності, не виокремлюючи при цьому особливостей їх застосування в системі позабалансових рахунків.

Цілі статті. Мета статті – дослідження особливостей застосування основних принципів бухгалтерського обліку в системі позабалансових рахунків. Відповідно до мети в статті поставлено такі завдання: розглянути сутність принципів обліку та їх використання у вітчизняній та міжнародній практиці; розкрити значення принципів для формування якісної облікової інформації; виділити й охарактеризувати особливості застосування принципів бухгалтерського обліку для відображення фактів господарського життя на позабалансових рахунках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи обліку є вихідною базою та вектором прийняття рішення, якими повинен керуватися бухгалтер в обліковій практиці, коли чинні нормативні акти не дають конкретної відповіді щодо повного, правдивого та неупередженого відображення того чи іншого факту господарського життя суб'єкта господарювання. «Принцип – це те, що завжди, за будь-яких умов, без будь-якого винятку властиве певному явищу. Принцип виступає основою, початком, керівною ідеєю у будь-яких відносинах» [2, с. 28].

Облік господарської діяльності на підприємствах у різних країнах здійснюється за різними принципами, причому в кожній країні ці принципи формуються історично, що зумовлено специфічними рисами певної країни. Ідея Міжнародних стандартів фінансової звітності полягає у тому, щоб за допомогою дотримання єдиних принципів бухгалтерського обліку зробити порівняльною звітність компаній різних країн.

Принципи бухгалтерського обліку в Україні відображено в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3]. Цим нормативним документом визначено десять принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Якісні характеристики фінансової звітності наведено у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [4]. У міжнародних стандартах фінансової звітності принципи обліку розглянуто в документі під назвою “Концептуальна основа підготовки і подання фінансової звітності” (Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements). Цей документ не є стандартом, але відіграє велику роль у процесі розроблення міжнародних стандартів і гармонізації підходів до складання фінансової звітності [5].

В умовах становлення ринкових відносин принципи організації бухгалтерського обліку набувають нового значення. Адже саме вони є основою формування обліку та забезпечення його подальшої провідної ролі в діяльності підприємства. Використання Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні потребує, перш за все, повного узгодження облікових принципів.

Міжнародні стандарти обліку ґрунтуються на двох основних припущеннях:

1) нарахування (accrual basis) – вплив операцій та інших подій визнається, коли вони відбуваються (а не коли отримані або сплачені грошові кошти чи їх еквіваленти), і вони відображаються в облікових реєстрах та у фінансових звітах того періоду, до якого вони належать;

2) безперервність (going concern) – підприємство, як правило, розглядається як безперервно діюче, тобто таке, що продовжуватиме свою діяльність в осяжному майбутньому (підприємство не має ані наміру, ані потреби ліквідуватися або суттєво скоротити масштаби своєї діяльності) [5].

Порівнюючи принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності за міжнародними стандартами і законодавством України, бачимо, що в Україні використовуються ті самі припущення, що передбачені МСФЗ, проте вимоги до якісних характеристик фінансової звітності розкриті менш детально, ніж у МСФЗ. Крім цього, у національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку відсутня вимога нейтральності щодо інформації, яка відображається у фінансовій звітності, а також немає обмежень у співвідношенні вигод і витрат та не використовується поняття збалансованості якісних характеристик. МСФЗ сформовані на теорії англо-американської школи обліку, суть якої полягає у відображенні передусім економічного змісту фактів господарського життя і стану підприємства загалом. Це визначає підходи МСФЗ до класифікації основних облікових категорій: активів, зобов'язань, доходів, витрат, прибутку, капіталу тощо і до оцінки елементів звітності. Україна історично належить до континентально-європейської школи, теоретичною основою якої є орієнтація на правовий (юридичний) зміст фактів, якому властива залежність облікової методології

від норм права. Наявність права власності є необхідним критерієм для відображення майна у складі активів в Україні, основним критерієм визнання активу за міжнародними стандартами є його здатність приносити підприємству доходи (або зменшувати витрати) незалежно від наявності права власності на це майно. Ще одна відмінність полягає у тому, що для англо-американської бухгалтерії характерним є надання переваги професійному судженню бухгалтера над вказівками облікових регуляторів, що є неприйнятним для вітчизняної практики. Ми звикли до виконання чітко заданих дій щодо ведення обліку відповідно до нормативних документів. Через це навіть такий інструмент, як облікова політика, що може приносити підприємству явні економічні вигоди, дотепер сприймають як непотрібний, але обов'язковий.

Визначають чотири якісні характеристики інформації. Дві з них (доречність і достовірність) стосуються змісту фінансової звітності, дві інші (зіставність і зрозумілість) – подання фінансової звітності [5]. Інформація, що надається користувачам, має бути правдивою і неупередженою. Важливість характеристик у різних випадках є справою професійних суджень – вигоди, отримані від інформації, мають перевищувати витрати на її надання. Дотримання основних принципів бухгалтерського обліку під час формування облікової інформації робить її корисною для користувачів.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено десять принципів бухгалтерського обліку. Розглянемо їх суть та використання для відображення операцій і фактів на позабалансових рахунках (див. таблицю).

Застосування принципів бухгалтерського обліку для відображення фактів господарського життя на позабалансових рахунках

№ з/п	Принцип бухгалтерського обліку	Характеристика згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Застосування для відображення фактів господарського життя на позабалансових рахунках
1	2	3	4
1	Обачність	Застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства	Позабалансові рахунки уможливають контроль за списаними активами, щодо яких існує можливість їх стягнення у разі зміни майнового стану боржника. Використовується для відображення контрактних зобов'язань
2	Повне висвітлення	Фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі	Сприяє дослідженню можливостей формування інформаційних ресурсів, які виходять за межі балансового обліку, що безпосередньо залежать від інформаційних вимог ринку
3	Автономність	Кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства	Цінності, що не належать підприємству, відображаються на позабалансових рахунках
4	Послідовність	Постійне (із року в рік) застосування підприємством вибраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених стандартами бухгалтерського обліку, і повинна бути розкрита у фінансовій звітності	Підвищує якість облікової інформації, забезпечує можливість порівняння облікових даних та їх прозорість
5	Безперервність	Оцінка активів і зобов'язань підприємства здійснюється на основі припущення, що його діяльність триватиме далі	Показники позабалансового обліку містять інформацію про можливі (потенційні) права та зобов'язання і припущення безперервності має важливе значення для її формування

1	2	3	4
6	Нарахування та відповідність доходів і витрат	Для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, здійсненими для отримання цих доходів. Доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів	Застосування обмежене, адже на позабалансових рахунках відображаються факти господарського життя, які не передбачають обов'язкового переходу права власності, а доходи і витрати, одержані внаслідок позабалансових операцій, або не впливають на формування фінансового результату діяльності підприємства, або лише слугують базою для прийняття відповідних рішень, або відображаються на балансових рахунках
7	Превалювання сутності над формою	Операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише до юридичної форми	Позабалансові рахунки значно розширюють можливості застосування цього принципу в Україні
8	Історична (фактична) собівартість	Пріоритетною є оцінка активів підприємства, на підставі витрат на їх виробництво та придбання	Обмежене використання, бо позабалансові об'єкти в основному відображаються за цінами, що вказані у документах про користування, розпорядження, зберігання, гарантії, забезпечення або відображаються за умовною вартістю в установленому порядку
9	Єдиного грошового вимірника	Вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці	Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків, облік на позабалансових рахунках ведеться з вказуванням змісту і кількісно-вартісних показників операцій, тобто з узагальненням у грошовому вимірнику
10	Періодичність	Можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності	Бухгалтер визначає віднесення кожного факту господарського життя до певного періоду

Першим визначений принцип обачності, який передбачає застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Цей принцип накладає певні обмеження на інформацію, що входить у фінансову звітність, а саме: оптимальне співвідношення витрат на складання звітності з вигодами, які з них випливають; обережність або консерватизм, що передбачає використання усіх можливих варіантів оцінки тієї, що відображає меншу вартість. Такий підхід передбачає, що, відображаючи доходи і витрати, потрібно врахувати можливість потенційних збитків, тобто із наявного арсеналу методів оцінки вибирають той, що відображає меншу вартість. Вибір критеріїв обачності стосовно конкретного факту господарського життя є суб'єктивним, адже залежить від думки бухгалтера. Теоретично цей принцип є нібито й справедливим, але застосування його на практиці нерідко призводить до суттєвих неточностей, непорівнянності даних і багато хто з науковців і досвідчених фахівців заперечує його. Але можна стверджувати, що принцип обачності є стримуючим фактором для невинуватених оптимістичних висновків керівництва, яке намагається показати фінансовий стан підприємства якнайпривабливіше.

Принцип повного висвітлення передбачає, що у фінансовій звітності повинна відображатися вся інформація, яка може бути корисною для наявних або потенційних учасників бізнесу. Обсяг цієї інформації визначають провідні економісти – користувачі на ринку капіталу. Відповідно до вимог міжнародних стандартів обліку, «щоб бути достовірною, інформація у фінансових звітах має бути повною у межах суттєвості та витрат, пов'язаних із її отриманням. У результаті упущень інформація може бути хибною або оманливою, а значить, недостовірною та недостатньо доречною» [6, с. 53]. Встановлення меж відображення такої інформації залежить від думки бухгалтера, який складає звітність, і повинно забезпечити адекватну характеристику суб'єкта господарювання відповідно до навколишнього ринкового середовища.

Відповідно до принципу автономності, кожне підприємство розглядається як господарська одиниця (юридична особа), що є відокремленою від її власників чи інших підприємств. Тому бухгалтерський облік веде окремо кожне підприємство, особисте майно та інші засоби власників підприємства не повинні відображатись у звітності підприємства. Майно, що не належить підприємству, відображається на позабалансових рахунках.

Важливим у методологічному плані є принцип послідовності, який передбачає, що підприємство повинно дотримуватися єдиних принципів, методів та процедур відображення фактів господарського життя, що закріплені в обліковій політиці. Цей принцип є актуальним не тільки для самого підприємства, а й для зовнішніх користувачів фінансової інформації. Часта зміна методів ведення обліку без нагальної на це потреби робить зіставлення даних практично неможливим. Цей принцип діє у межах однієї господарської одиниці і стосується однаковою мірою балансового і позабалансового обліку. Є однією з якісних характеристик інформації.

Принцип безперервності передбачає, що бухгалтерський облік здійснюють, а показники фінансової звітності формують, вважаючи, що підприємство не має наміру припинити або істотно скоротити свою діяльність у майбутньому (упродовж не менше ніж 12 місяців після звітної дати). У протилежному випадку – необхідно обов'язково вказати на можливі зміни і сформулювати фінансову звітність відповідно до цього припущення. Застосування цього принципу слугує своєрідною гарантією від банкрутства і дає змогу обчислити фінансові результати діяльності підприємства без переоцінки об'єктів обліку. Цей принцип застосовується як для балансового, так і для позабалансового обліку.

Принцип нарахування та відповідності доходів і витрат містить одночасно два важливих положення: зокрема, моментом реалізації та отримання доходу є момент переходу до покупця права власності на продукцію, товари, роботи, послуги і ризику, пов'язаного з ними, а не момент отримання грошей; крім того, витрати визнаються як витрати періоду одночасно з доходами, для одержання яких їх здійснено, тобто витрати і доходи мають відповідати одному періоду. Узгодження реєстрації витрат і доходів дає змогу краще оцінити рентабельність тих чи інших процесів і діяльності усього підприємства, адже показує операції відповідно до часу здійснення, а не руху коштів. Застосування цього принципу у позабалансовому обліку є дещо модифікованим, адже позабалансові операції містять інформацію про факти господарського життя, які не передбачають переходу права власності. Реальні доходи і витрати, які підприємство отримує від використання об'єктів позабалансового обліку, відображають на балансових рахунках.

Трагування і практичне застосування принципу превалювання сутності над формою є дискусійним як з теоретичних позицій, так і з позицій його практичного застосування. Дослідження цього принципу слід розпочати з тлумачення понять «сутності» та «форми». Сутність – це найголовніше, основне, істотне в кому- або чому-небудь. Синонімами поняття «сутність» є сенс, зміст. У філософії сутність – це головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку, яке пізнається на рівні теоретичного мислення [7, с. 582]. Форма – це вияв сутності через призму суб'єктивного бачення. Отже, завданням бухгалтера є вираження суті через форму з найменшими викривленнями, тобто максимальне наближення суті й форми її вияву, що має забезпечити відображення об'єктивної реальності щодо фактів господарського життя підприємства. І принцип превалювання сутності над формою передбачає це наближення. Незважаючи на те, що цей принцип задекларовано в Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», у вітчизняній практиці факти господарського життя відображаються у фінансовому обліку лише за наявності документального (юридичного) підтвердження, що пояснюється сформованим плановою економікою способом мислення, коли основним завданням бухгалтера було чітке виконання інструкцій, а такого поняття, як судження бухгалтера, не існувало. Така негнучкість облікової системи не є корисною в ринкових умовах, коли форми відображення мають відповідати динаміці потреб користувачів. Інакше облікова інформація стане неповною і не відповідатиме вимогам сучасності. Потенційним джерелом такої інформації є позабалансовий облік.

Принцип історичної (фактичної) собівартості означає, що вартість об'єктів бухгалтерського обліку формується на основі витрат на них. Цей принцип забезпечує об'єктивність оцінки об'єктів

обліку та можливість її перевірки, але не враховує, що вартість активів може змінюватися в часі та унеможливує реальну оцінку потенціалу підприємства. Сьогодні спостерігається тенденція витіснення історичної вартості оцінкою за справедливою вартістю.

Принцип єдиного грошового вимірника передбачає, що гроші є основним узагальнювальним вимірником фактів господарського життя і саме гроші забезпечують універсальну оцінку господарської діяльності підприємства. Для відображення об'єктів обліку у грошовому вимірнику застосовують різні методи оцінювання, зокрема, фактичної собівартості, поточної відновлювальної вартості, поточної ринкової вартості, чистої вартості реалізації, чистої поточної вартості тощо. Застосування цього принципу не передбачає відображення у фінансовому обліку нефінансової інформації, яка є не менш важливою для користувачів.

Принцип періодичності визначає необхідність поділу безперервної діяльності суб'єкта господарювання на звітні періоди. Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Проміжну звітність складають щоквартально наростаючим підсумком з початку звітного року в складі балансу та звіту про фінансові результати. Перший звітний період новоствореного підприємства може бути менш як 12 місяців, але не більш як 15 місяців. Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітного року до дати прийняття рішення про ліквідацію. З метою відображення фактів господарського життя на рахунках бухгалтерського обліку діяльність підприємства ділиться на умовні періоди тривалістю один місяць.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідивши сутність принципів бухгалтерського обліку, визначених законодавством України, та особливості їх застосування для обліку на позабалансових рахунках, можемо зробити певні висновки.

Принципи фінансової звітності, покладені в основу формування корисної інформації для безпосередніх та потенційних учасників бізнесу, сприяють гармонізації та уніфікації підходів до її складання. Між принципами бухгалтерського обліку та фінансової звітності за міжнародними та національними стандартами є деякі розбіжності, що передовсім пов'язані із відмінностями в менталітеті вітчизняних і зарубіжних бухгалтерів, переважання в Україні правової форми господарських операцій над їх економічним змістом, а це, своєю чергою, призводить до того, що застосування МСФЗ у нас сьогодні більшою мірою декларується, ніж реально здійснюється на практиці.

В Україні використання принципів є обов'язковим як для балансового, так і для позабалансового обліку. Принципи сформовані, в основному, з урахуванням обліку на балансових рахунках. Позабалансовий облік формує специфічну інформацію, яку не можна відображати в балансовому обліку, але яка важлива для користувачів, саме тому використання принципів для обліку на позабалансових рахунках дещо обмежене. Позабалансові рахунки сприяють повнішій реалізації принципів в умовах діючої облікової системи.

Подальших досліджень потребує питання потенційних можливостей відображення на позабалансових рахунках інформації, яка є необхідною і корисною для користувачів, але у конкретний момент не відображається в обліку.

1. Бутинець Ф.Ф. *Історія розвитку бухгалтерського обліку: навч. посіб.* Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖІТІ, 1998. Ч.1. – 320 с. 2. Малюга Н.М. *Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів]* / Н.М. Малюга / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута". 2003. – 476 с. 3. *Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс]* / Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>. 4. *Загальні вимоги до фінансової звітності [Електронний ресурс]* / Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 від 31.03.99 № 87. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0391-99>. 5. *Концептуальна основа підготовки і подання фінансової звітності / перекл. з англ. Т. Шарашидзе.* – 2009. – 60 с. 6. *Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 / перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова.* – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. – 1272 с. 7. *Тлумачний словник української мови / укл. Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига.* – Харків: Синтекс, 2005. – 672 с.